

ABDURAUF FITRATNING “CHIN SEVISH” DRAMASIDA MILLIY UYG‘ONISH G‘OYASINING BADIY IFODASI

Ortiqov Azim Tolib o‘g‘li,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O‘TA yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: Xolikova Nodira,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadid adabiyotining yorqin vakili – Abdurauf Fitratning “Chin sevish” dramasi misolida millatparvarlik, vatanparvarlik, jaholat uyqusida uxlayotilgan xalqni uyg‘otish g‘oyasi Ovrupa ta’limini olgan hind yoshlari misolida tasvirlangan. Shuningdek, ushbu asar millatning ertangi kuni va umidi bo‘lgan yosh avlodni shunchaki o‘qitishga emas, balki uqishga da’vat etadi. Mazkur asarda ikki siyosiy maslak vakillari to‘qnashadi. Ularning birinchisi, Cho‘lpon ta’biri bilan aytganda, Hindiston o‘zgarishchilaridan bo‘lgan Karimbaxshxon hamda Sarvarxon kabi asar qahramonlarining ingliz mustamlakachilari siyosatiga qarshi munosabati va egriyurak, anglizparast Normuhammadxonning esa, aksincha, ingliz g‘oyalarini ma’qullashi orqali ijodkorning davr voqealarini ijtimoiy-siyosiy va badiiy-estetik jihatdan uyg‘un holda yarata olgani tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: millatparvarlik, Ovrupa, mustamlakachilik, jadidchilik, ziyoli, Olmoniya, demokratik.

Аннотация: В данной статье рассматривается драма «Чин севиш» одного из ярких представителей джадидской литературы Абдурауфа Фитрата и идеи национализма, патриотизма, пробуждения народа, спящего в невежестве, на примере индийской молодёжи, получившей европейское образование. Также это произведение призывает молодое поколение, являющееся завтрашним днём и надеждой нации, не просто обучаться, но и осознавать учёбу. В данном произведении сталкиваются представители двух политических идей. Первая – это, по выражению Чулпана, герои Каримбахшхон и Сарвархон, относящиеся к индийским реформаторам, их отношение против политики английских колонизаторов, а также то, что коварный, сторонник англичанов Нормухаммадхон, наоборот, одобряет английские идеи. Через это анализируется, как творец смог создать события эпохи в социально-политическом и художественно-эстетическом единстве.

Ключевые слова: национализм, Европа, колониализм, джадидизм, интеллигенция, Германия, демократический.

Annotation: In this article, the drama “Chin sevish” by one of the bright representatives of Jadid literature Abdurauf Fitrat, and the ideas of nationalism, patriotism, awakening the people sleeping in the sleep of ignorance are seen through the example of Indian youth who received European education. Also, this work calls the young generation, which is the future day and hope of the nation, not just to be taught, but also to understand learning. In this work, the representatives of two political ideas collide. The first of them, in the expression of Cho‘lpan, is the attitude of the characters of the work, such as Karimbakhshkhan and Sarvarkhan, who were among the reformers of India, against the policy of the English colonizers, and the crooked-hearted, English-inclined Normukhammadkhan, on the contrary, approving English ideas, through which it is analyzed how the creator was able to create the events of the era in social-political and artistic-aesthetic harmony.

Key words: nationalism, Europe, colonialism, Jadidism, intellectual, Germany, democratic.

Millatni uyg‘otish yo‘lida o‘z jonidan kechgan jadid ma’rifatparvari Abdurauf Fitrat dramaturgiyada o‘ziga xos maktab yaratgan. “Fitratning milliy-ozodlik g‘oyalari bilan sug‘orilgan “Chin sevish” va “Hind ixtilolchilari” pyesalarini o‘rganish bugungi kunda, ayniqsa, muhim ahamiyatga molik. O‘zbek milliy dramaturgiyasida birinchi bo‘lib milliy ozodlik g‘oyalarini ifodalagan bu asarlarning Fitrat ijodida egallagan o‘rni juda katta. Ushbu pyesalarni keng va atroflicha tadqiq qilmasdan turib, nafaqat Fitrat ijodini, balki jadid yozuvchilarining 20-yillarda mustaqillik uchun olib borgan kurashlarini ham to‘la tasavvur etish qiyin” [2:4].

“Chin sevish” dramasini to‘liq o‘qib chiqmagan kitobxon, bir qarashda asarda ishq-muhabbat, oshiq-ma’shuqlik mavzusi kuylangan, deb o‘ylaydi. Aslini olganda, bu asar tarixning qora kunlari, mustamlakachilik zulmiga nisbatan nafrat, chirkinlik kabi illatlarni ochib beradi. Begali Qosimov o‘z asarida Fitrat 18 yoshga qadar “Mir Arab” madrasasida va keyinchalik Turkiya, Hindiston hamda Arabiston kabi davlatlarda bo‘lganligini aytadi [3:505]. Bundan shuni anglash mumkinki, Fitrat Angliyaning Hindistonda olib borayotgan mustamlakachilik siyosatidan xabardor bo‘libgina qolmasdan, uni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan edi.

Ushbu asar 1920-yilda yozilgan. Bu pyesada Hindiston xalqining Angliya zulmiga qarshi ozodlik, mustaqillik uchun olib borgan kurashi aks etadi. Fitrat bu dramasi bilan nima demoqchi? Aslida, ijodkor ushbu pyesa orqali Turkistonda bo‘layotgan zulumkor voqealarni Hindiston misolida tasvirlaydi. Shu sababli bu asar o‘z davri uchun benihoya dolzarb asarlar qatorida turadi. Turkiston xalqining erk, ozodlik uchun kurash g‘oyasi XX asr boshlariga kelib yangi pallaga kirdi. Yangi asr boshlarida jadid deb atalgan oqim paydo bo‘ldi. O‘z hayotini, butun borlig‘ini yurt, millat ozodligi, hurli va ravnaqiga baxsh etgan istiqlol darg‘alaring millatni uyg‘otish yo‘lidagi harakatlari kun tartibiga qo‘yildi. Bu davrda Katta Ergash, Kichik Ergash, Madaminbek kabi qo‘rboshilarning qizil armiyaga qarshi olib borayotgan shiddatli janglari avj oldi. Bundan tashqari, bu kabi voqealar nafaqat bizning o‘lkamizda, balki Hind diyorida ham sodir bo‘layotgan edi. Millatni xo‘rlash, uning vatanparvarlik ruhini so‘ndirish hamda botqoqlikka chuqurroq botqizish Fitrat yashagan davr, ya‘ni XX asrda o‘zbeklar ustidan hukmronlik qilayotgan chor Rossiyasining asosiy maqsadi edi. Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, birinchi jahon urushidan so‘ng Hindistonda ingliz zulmiga qarshi namoyishlar va qo‘zg‘olonlarning avj olishi “Chin sevish” dramasi orqali yoritib beriladi. Aslini olganda, bu asarni sahnaga olib chiqish va ommaga ko‘rsatish mustaqillik, birdamlik uchun da‘vat edi.

Asardagi hurfikir g‘oyalar asarning bosh qahramonlari Karimbaxshxon hamda Sarvarxonning dialogi orqali yorqin ifoda etiladi. Karimbaxshxonning Rahmatullohga *“Adolat tushunchasi Ovrupa yuragiga kirmas bu o‘g‘urli qush, u qorong‘u yerlarda yashirin qolsa ham, bo‘g‘ilib qolar, yashay olmas”* [1:9] jumlasida sho‘ro hukumatining yurtimizga qilayotgan “adolatli” siyosati baribir ko‘pga cho‘zilmasligi hamda bir kunmas-bir kun tugashi nazarda tutiladi. Hindistonda pyesa yozilgan yillarda milliy ozodlik kurashi yanada kuchayadi. Aslida Buyuk Britaniya imperiyaning eng boy qismi bo‘lgan Hindistondan ajralishni xohlamas edi. Bu davrda Hindiston aholisi 320 million kishini tashkil qilgan. Hind xalqi milliy ozodlik kurashiga rahbarlik qiluvchi qudratli siyosiy tashkilot – Hindiston Milliy Kongressi (HMK) partiyasi kurashning kuch ishlatish usuliga qarshi chiqdi. HMKga 1915-yildan boshlab hind xalqining buyuk farzandi Maxatma Gandi boshchilik qiladi. Uning rahbarligi davrida HMKda kurashning kuch ishlatmaslik, faqat tinch, zo‘rliksiz shakliga tayanadigan yo‘li g‘alaba qozondi. Bu yo‘l tarixga kurashning gandicha yo‘li nomi bilan kirgan. M.Gandining tinch kurash yo‘li hind xalqi keng qatlamini milliy ozodlik kurashiga jalb etish imkonini berdi. Gandizm – diniy-falsafiy tizim bo‘lib, idealizm, induizm, jayнизм va xristianlik elementlarini o‘zida birlashtirgan. Uning asosida “haqiqat, ishonch, hech kimga yomonlik qilmaslik” yotgandi.

Fitrat ham yurtni mustaqillik sari da‘vat etadi. Ziyoli qatlam vakillaridan bo‘lgan Karimbaxshxon *“Ovrupa bilimlarini olish kerak o‘rganmak, albatta, kerakdir. Ovrupada o‘qimoq, ovrupalilarni insofli, adolatli deb maqtamoq uchun emas, ulardan o‘zimizni saqlagani, tishli bo‘lmoq uchun kerakdir. Birda shuni bilmoq kerakki, insofsizlik bilimda emas, Ovrupadadir”* [1:10] deb aytgan so‘zlarida Ovrupadan ilm olishimiz lozim, ammo adolatni olish nojoiz, mazmuni anglashiladi. Xususan, 1917-yil Rossiyadagi Oktyabr to‘ntarishidan so‘ng hokimiyat tepasiga kelgan bolsheviklar Turkistonda g‘alaba qilgan bu milliy demokratik davlatni ag‘darib, mustamlakachilik siyosatiga asoslangan sovet tuzumini o‘rnatdilar. Turkiston respublikasining Turor Risqulov, Fayzulla Xo‘jayev kabi rahbarlari, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydulla Xo‘jayev, Abdurauf Fitrat singari maorif va madaniyat fidoyilari bu mustamlakachilikdan qutulish yo‘llarini izlay boshlaydilar. Ular, birinchi navbatda, o‘sha davrda G‘arbiy Yevropada eng taraqqiy etgan mamlakat – Olmoniya, ya‘ni Germaniya erishgan yutuq va tajribalarni o‘rganish zarur deb bildilar, shu sababli ular yoshlarning o‘qish, yotoq-joy uchun ketadigan harajatlarini qoplab berdilar. Misol qilib oladigan bo‘lsak, xorijdagi turkistonlik talabalarga davlat tomonidan beriladigan stipendiyalaridan tashqari, ularga yordam ko‘rsatish uchun tuzilgan “Ko‘mak” jamiyati orqali xayriya mablag‘lari yuborib turilgan. Turkiston Respublikasi Maorif komissarligi kollegiyasining 1921-yil 7-maydagi majlisida xorijga mahalliy millat vakillaridan

talabalar yuborishning zarurligi ma'qullanadi va Komissarlar kengashi oldiga o'zbeklardan 10, qirg'izlardan 10, turkmanlardan 5 nafar kishini yuborishni so'rash masalasi qo'yiladi. 1922-yil oxirida Turkiston va Buxorodan 70 ga yaqin turli yoshdagi yigit va qizlar Germaniyaning turli shaharlaridagi oliy va o'rta maxsus bilim yurtlariga o'qish uchun yuboriladi. Ular qishloq xo'jaligi, tibbiyot, tekstil sanoati, kimyo, elektrotexnika, konchilik, falsafa, tibbiyot, pedagogika kabi sohalarni o'rganish uchun yuborilgan.

Asarda ma'rifatchilik g'oyalari nafaqat Karimbaxshxon, o'qimishli, Ovrupa ta'limini olgan Sarvarxon tomonidan ham ilgari surilgan. Xususan, uning *"Men har narsani Ovrupadan o'rgandim. Ovrupaning insofsizligini-da o'zidan o'rgandim. Ovrupaning buyuk bir fazilati kuchsizlarni aldab, ularni qonini emmakdir. Ovrupada insof va adolat degan narsa yo'qdir"* [1:12] degan jumlasini orqali o'z aksini topgan. Ammo jamiyatning har bir a'zosi Karimbaxshxon va Sarvarxon kabi yurtparvar shaxslar emasligi, ularning ichida rus millatiga xayrixoh insonlarning bor ekanligi asarda Rahmatullohning *"Mana men Angletariyada shuncha o'qudim, o'quvchilari, o'qituvchilari, yozuvchilari, faylasuflari bilan ko'rishdim, ammo birortasida siz aytgan yovliklarni ko'rmadim"* [1:10] degan e'tirozi orqali o'quvchiga ochib beriladi. Rahmatullohning fikriga javoban Krimbaxshxon *"Ovrupaliklarni eng yomon yovuz bo'la turib, o'zini eng yaxshi do'stimiz kabi ko'rsatishi va Goldstonning Qur'onni ko'rsatib: "Bu bor ekan, biz yashay olmaymiz"* [1:10], degan jumlasini orqali bizning millatimizni, dinimizni kamsitish va dushman sifatida ko'rishi aytiladi. Fitrat tariximizning qora sahifalarini badiiy yo'sinda, ovrupaliklar misolida ochiq-oydin ko'rsatib beradi. Mana, Fitratning millatsevar, xalqparvar, fidoyi inson ekanligining yana bir isboti.

Xulosa qilib aytganimizda, har bir xalqning mustaqilligi va ravnaqi uchun jon-jahdi bilan kurashgan millatparvar fidoyilari bo'lib, ularning g'oyalarini ommaga taqdim qilishda badiiy adabiyotning o'rni beqiyosdir. Yozuvchi-adiblar o'z orzularini asarlariga jamlab, xalqqa aytmoqchi bo'lgan so'zlarini o'z personajlari tilidan aytishga harakat qiladilar. Shunday asarlardan biri bu Fitratning *"Chin sevish"* dramasi ekanini yuqoridagi tahlillar ham tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 3-jild. – T.: Ma'naviyat, 2003. – 256 bet.
2. Davurboyeva N. Fitrat dramalarida milliy ozodlik g'oyasining talqini. Filol.fan.dokt....diss. – T., 1999.
3. Lafasov M., Jo'rayev U. Jahon tarixi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. – T.: Turon-Iqbol, 2005. – 368 bet.
4. Qosimov B. Tanlangan asarlari. 3-jild. – T.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – 638 bet.
5. Turdiyev Sh. Ular Germaniyada o'qigan edi. – T.: Akadem-xizmat, 2006. – 256 bet.
6. www.arxiv.uz sayti

